

Knygų lentynoje

SKIRTINGI PILIES „KŪNAI“

Rec.: Vytautas Volungevičius, Pilies šešėlyje: teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, 2015.

Nūdienos aktualijos apie vis slenkantį Gedi-
mino kalną kelia nerimą Lietuvos visuomenei.
Vilniaus simbolis, istorijos palikimas ir apskri-
tai didingas kūrinys – pilis (*pilies bokštas*, jei
norite konkretumo) pakibo ant išlikimo ribos.
Ir taip sutapo, kad į rankas pakliuvo Vytauto
Volungevičiaus knyga poetiniu pavadinimu *Pi-
lies šešėlyje*. Tai pirmoji autoriaus monografija,
parengta 2014 m. Vilniaus universiteto Istori-
jos fakultete apgintos disertacijos pagrindu.
Neteigsiu, kad tada kilo didelis susidomėjimas
pilimis, greičiau tai buvo paprastas akademinis
smalsumas.

Vytauto Volungevičiaus knygą sudaro pen-
kios dalys, kurios aptaria pilį įvairiapusiskai,
nuo pačios sąvokos iki materialaus pavidalo.
Autorius atsisako chronologinio turinio dė-
stymo, o iškelia probleminius pilies klausimus.
Kiekvienoje dalyje netrūksta įvairiausių pavyz-
džių, tiek bendrų, tiek išskirtinių atvejų, kurie
praturtina bendrą teksto turinį. Būtent tie pa-
vyzdžiai ir atskleidžia, kiek pilis siejo atskirus
visuomenės sluoksnius, kokią įtaką turėjo teri-
torijai, o svarbiausia, kokią simbolinę ir realią
galį buvo sukaupti.

Pirmąją knygos dalį („Pilies sąvoka“) ga-
lima laikyti savotišku įvado tęsiniumi. Joje isto-
rikas apžvelgia sąvokų, kaip įrankių, kuriais
teisingai naudojantis galima priartėti prie
praeities pažinimo, problemą. Didžioji dalis

istoriografijos pilį pateikia tik kaip karinį ir ar-
chitektūros objektą, o Volungevičius suvokia
pilį kaip galios ir valdžios centrą. Pilis tampa
vienu iš valdovo valdžios įgyvendinimo me-
chanizmų. Per tai priartėjama prie dar vienos
sąvokos ir feodalizmo ir pilies santykio proble-
miškumo (šioje dalyje autorius pateikia trumpą
paties feodalizmo ir jo (ne)buvimo apžvalgą,
aptaria feodalizmo pobūdį Lietuvos Didžiojoje
Kunigaikštystėje (LDK)). Šią dalį Volungevi-
čius baigia knygos struktūros aptarimu, todėl
galima pakartoti, kad tai labiau „pabėgusi“
įvado dalis, kurioje autorius iš esmės pristato
skaitytojui knygos sumanymą ir pateikia ben-
drą turinio dalis, atspindinčias atskiras pi-
lies sampratas – teritorija, visuomenė, valdžia.

Antroji knygos dalis („Erdvė ir teritorija“) kalba apie pilies kaip objekto vietą LDK teri-
torijoje. Autorius šioje dalyje nagrinėja pilies
raidą skirtinguose regionuose, naudodamasis
Oskaro Haleckio pasiūlytu LDK skaldymo į
Tikrąją Lietuvą, Žemaitiją ir Rusėniškas žemes
pavyzdžiu. Tikrojoje Lietuvoje ir Žemaitijoje
išsryškėja du skirtingi raidos etapai – nykimo
ir „transformacijos“. Skirtumas tik tas, kad jie
pasireiškia nevienodu laiku. Kol Žemaitijoje
dėl gana intensyvaus Vokiečių ordino puolimo
(neatmestinas ir Žemaitijos archajiškumas,
kuris taip pat turėjo tam įtakos) pilys-slėptu-
vės nyko, Tikrojoje Lietuvoje gynybinis pilių

poreikis stiprėjo – taip ne tik buvo bandoma sustabdyti Ordino agresiją, bet ir, vykstant dinastinėms kovoms LDK viduje, buvo būtinai užtikrinti vienos ar kitos pusės pranašumą. Antrasis laikotarpis žymi (Didžiojoje) Žemaitijoje *tikrųjų* pilių daugėjimą, tačiau tai jau yra didžiojo kunigaikščio kaip valstybės plėtros produktas, ir jos pačios jau panašėjo į valdovo. Tikrojoje Lietuvoje viskas pasisuka kitokia linkme – nyksta senosios, jau nereikalingos gynybinės pilys, jas pakeičia naujos – rezidencinio tipo. Pagrindiniai Tikrosios Lietuvos pilių raidos procesai, lėmę skirtumus tarp XIV ir XV (XVI) a., pasak autoriaus, vertintini trimis aspektais: politiniu (Vokiečių ordino grėsmės likvidavimas), socialiniu ir dinastiniu (Vytauto Didžiojo ir Kazimiero Jogailaičio valdymas *pakeliui*). Tai leido istorikui teigti, kad šių amžių sandūroje pilies ir dvaro funkcijos galiausiai susiklojo.

Rusėniškų žemių situacija buvo kiek kitokia nei Tikrosios Lietuvos ar Žemaitijos. XIV a. matomas susidūrimas su jau esamomis struktūromis, kurios išliko ir neabejotinai toliau formavosi po Kijevo Rusios susiskaldymo. LDK šiuo atveju neturėjo ką pasiūlyti, bet tik susitaikyti su esama padėtimi (bent ankstyvuojau laikotarpiu). Žinoma, kad nuo XI iki XIII a. šių pilių / įtvirtinimų (šaltiniuose įvardijamų kaip *зпад*) kontrolė priklausė tik valdančiajai dinastijai – Riurikaičių dinastijos šakoms. Vienas iš pagrindinių akcentų, aptariant rusėniškų žemių pilis, – kad jos reprezentavo tam tikras teritorijas kaip centriniai taškai (tai net išryškėdavo normatyviniuose ir naratyviniuose šaltiniuose). Šios pilys nuo XIV a. priesaikomis rodydavo didžiajam kunigaikščiui ištikimybę ir pavaldumą (čia akcentuojama Gediminaičių politika plečiantis į rytus). Šis, kaip teritorinio „centro“ fenomenas, buvo itin svarbus XV–XVI a., kai geopolitinė situacija ir sociopolitiniai reiškiniai formavo kitokią raidą nei valstybės branduolyje, čia iškilo pilių gynybinė ir karinė svarba, bandant atremti Maskvos Didžiosios Kuni-

gaikštystės agresiją. Tokių pilių netekimas lemdavo ir tų teritorijų kontrolės praradimą. Idomus autoriaus pastebėjimas, kad XIV–XVI a. iš *užmaršties* šaltiniuose pasirodydavo ne itin svarbios pilys, kurios tapo „aktualios“ tik suaktyvėjus Maskvos ir totorių puolimams.

Pereinant prie *makro-* pilies teritorijos aptarimo, trumpai ir paprastai apibūdinama, kad tai – kompaktiška, pilies sienų ribota teritorija. Kaip rašo autorius, ši vidinė teritorija nėra „tuščia“, joje susikerta suvereno, dvasininkijos ir diduomenės interesai. Kad valdovui priklausė pagrindinė teritorijos dalis, kuri iš esmės buvo jo rezidencija, visiškai aišku (pavyzdžiui, Aukštutinės ir Žemutinės pilių rūmai), tačiau svarbu pabrėžti, kad valdovui vis dažniau reziduojant Vilniuje, laikui bėgant kitos pilys prarado savo svarbą ir XIV–XV a. sandūroje virto į rezidencines. Dvasininkijos interesų pavyzdys rodo, kad, atsirandant naujų parapijų, jų vietos sutapo su iki krikšto žinomomis pilimis. Volungevičius atsargiai, nebandydamas daryti skubotų išvadų, kelia klausimą, ar tos pilys dar pačios stovėjo ir ar jų vidinėje teritorijoje buvo statomos bažnyčios. Kiek išskirtinis yra diduomenės atvejis – ji pagal savo poreikius „iširengdavo“ pilies teritorijoje namus, kiemus, dvarus, aikštes, kitaip tariant, prisišlėdavo prie pirmųjų dviejų interesantų.

„Rusėniškos pilių teritorijos pasižymėjo specifika. Čia centrinė pilies dalis, juosiama sienų, yra aiškiai atskiriama nuo išorinės“ (p. 120). Kas dar įdomu, kad pilies teritorijoje egzistavo dviejų konfesijų maldos namai: stačiatikių cerkvė ir katalikų bažnyčia. Valdovui vis dažniau būnant valstybės branduolyje, daugiau pasireikšti čia galėjo diduomenė ir bajorija, kurių posesijos ryškiai dominavo vidinėje pilies teritorijoje, tai puikiai siejasi su autorius pateiktu išskirtiniu Vitebsko pavyzdžiu – kad pilies vidinėje teritorijoje galiojo panašūs paveldėjimo ir disponavimo turtu santykiai kaip ir už jos sienų.

Aptaręs vidinę teritoriją, istorikas pereina į platesnius vandenis – į *makro-* (išorinį) pilies teritorijos *frontą*. Šioje dalyje Volungevičius remiasi Wernerio Mayerio teiginiu apie platesnę pilies (ne tik kaip karinio objekto) sampratą. Tikrojoje Lietuvoje susiduriama su keliais esminiais dalykais. Pirmiausia, išskiriamas naujų valstybinių struktūrų formavimasis – pilių apygardų atsiradimas (čia buvo remiamasi Edvardo Gudavičiaus idėja). Antra, kiek nedrąsiai teigiama, kad teritorijų suskirstymo atveju pilis užima aukščiausių hierarchijos vietą, – t. y. jai priklausyti galėjo valsčius ir kt. smulkesni teritoriniai dariniai. Galbūt šis nedrąsumas radosi todėl, kad koją kiša šaltiniai, kurie iš esmės tik bendrai apibūdina pilies teritoriją, todėl autorius atvirai svarsto, kad tuo metu tai galėjo būti savaime suprantamas dalykas, kurį fiksuoti nebuvo būtina. Galbūt reikėtų papildyti, kad ir šaltiniai – daugiausia svetimi, kurie tik bendrai apibūdindavo LDK esamą padėtį. Svarbu klausti, kas vis dėlto priklausė piliai, jos pavaldumui? Istorikas atsako, kad tai nebuvo stabili struktūra, žemė galėjo būti prijungta ir kartu parduota, vyko nuolatinis judėjimas iš vieno centro į kitą. Taigi pilies teritorija vis bekintanti ir pulsuojanti, tai priklausė nuo jos svarbos, ji galėjo lengvai adaptuotis pagal esamą padėtį.

Ne pirmą kartą Žemaitija sukelia problemų vien dėl (ne)egzistuojančių struktūrų, kurios neleidžia iki galo nusakyti pilies teritorijos, jei joje, pirmiausia, pilies kaip tokio kokybinio darinio nebuvo, palyginti su Tikrąja Lietuva ar rusėniškais žemėmis. Verta prisiminti anksčiau minėtą išvadą, kad Žemaitijoje vis dėlto iki tikrųjų pilių nebuvo prieita, todėl istorikui liko „tik dar kartą patvirtinti jau iškeltą prielaidą, kad pilys šioje teritorijoje buvo slėptuvės tipo“. Vos keli pavyzdžiai rodo, kad Žemaitijoje buvo panašios *makro-* teritorijos dalys, tačiau menkas jų informatyvumas neleidžia per daug kalbėti apie buvusią padėtį. Volungevičius teigia, kad apie kai kuriuos dalykus daugiausia

sužinoti galima tik iš nekasdieninių aplinkybių, pavyzdžiui, ginčo tarp Vokiečių ordino ir LDK dėl Žemaitijos, kai gana tiksliai buvo aprašyta pasienio teritorija.

Šaltinių stoka neleidžia per daug išsiplėsti ir į rusėniškų žemių nagrinėjimą, tačiau, net turėdamas minimalius duomenis, autorius bando sudėlioti ir nusakyti struktūrinį pilies teritorijos modelį. Atrodo, kad jau ankstyvaisiais laikais susidariusi teritorinė samprata išliko iki LDK prisijungiant rusėniškas žemes, o tai leidžia manyti, kad vis dėlto LDK, plėsdama savo įtaką į rytus, negalėjo pasiūlyti naujos struktūros, o tik ją šiek tiek pakeisti, todėl rusėniškose žemėse pilies išorės teritorija buvo susieta su pilimi kaip jos centriniu tašku, net darant naujas administracines reformas. Priklausiniai išorinei pilies teritorijai varijavo. Dvarai ir kaimai galėjo priklausyti piliai, o kiti vienetai, tiesiogiai nepriklausomi, su kokia nors pilimi buvo susaistyti prievolėmis. Itin įdomus pavyzdys susijęs su Voluinės žemės pilimi: „Prie šios pilies nieko nėra, o kurie dvarai, valsčiai, kaimai ir kitas turtas priklausė tai piliai – viskas išdalinta“ (p. 147). Tai vėlgi rodo panašią struktūrą į Tikrosios Lietuvos – nuolatinį „judėjimą“. Autorius teigia: „Šis pavyzdys išraiškingsai atspindi padėties variacijas, ūkinės ir apskritai materialinės pilies būklės netolygumus. Painiava rasdavosi dėl nuolatinio žemės valdų pokyčių, dalinimų, dovanojimų“ (p. 147). Kitaip tariant, pilies išorės teritorija – vis bekintanti, gaunanti ar prarandanti žemės valdas.

Naudmenos buvo pilies „išgyvenimo“ šaltinis, ryškiausiai skyrėsi pilies teritorijos dydis. Galima manyti, kad jis priklausė nuo pilies lokacijos ir jai būtinų naudmenų taškų – pievų, miškų ir pan. Kalbant apie rusėniškų žemių pilių priklausomybes, stebina šaltinių turinio gausa – itin platūs aprašai, kas kam priklausė. Gaila, kad apie Tikrąją Lietuvą tokios informacijos tiek mažai ir ta pati nespalingai nusako buvusią padėtį, palyginti su rusėniškais žemėmis.

Trečioji dalis („Pilies visuomenė“) ne tik supažindina su šios specifinės temos aktualijomis, bet iš esmės aptaria ir platesnį spektrą. Net pradedama nuo situacijos gretimose teritorijose (Kijevo Rusia, Prūsija, Livonija) ir tik vėliau į pirmąjį planą iškeliamą LDK. Keli autoriaus pateikti pavyzdžiai rodo, kad valdovas galėjo skirti tam tikrus asmenis atsakingais už pilies gynybą, taip po truputį buvo formuojamas karinis sluoksnis. Pažymima, kad šie kariai galėjo priklausyti nekilmingųjų sluoksniui ir tik viršutinei jo daliai, nes būtent pateikti pavyzdžiai pristato atskirai pasirodančius kilminguosius, bajorus. Deja, atrodo, kad apie padėtį XV ir XVI a. neleidžia kalbėti šaltiniai ir tikriausiai dėl tiesioginės kaimynų „agresijos“ nebuvimo Tikrajai Lietuvai taip pat turėjo įtakos pilių transformacija į rezidencinio tipo dvarus, kur toks karinis sluoksnis nebuvo būtinas. Ne ką daugiau informacijos apie Žemaitijoje esančius „dalinius“. Kad kažkokios menkos struktūros buvo, fragmentiškai užsimena šaltiniai. Būta ir karių, kurie tikriausiai pragyvendavo iš šio amato, ir vieno kito kilmingojų. Išskiriamas žemesnės bajorijos sluoksnis, kuris pradėjo savo „karjerą“ nuo pilių įgulų. Tokių užuomazgų galima aptikti dar Kijevo Rusios laikais, ar tai buvo būdinga patekus į LDK hegemoniją? Tai gi ankstyvuojų laikotarpiu išryškėja dvi kategorijos, žmonių grupės, kaip autorius įvardija, *siauroji ir plačioji*. Pirmajai priklausė tarnybinkai, karo tarnai – „gerieji žmonės“, antroji buvo visi likę, kurie minimi įtvirtinimuose. Todėl turime dvinarę formą, tam tikra prasme profesionalius gynėjus ir didžiulę masę žmonių, kurie subėga gintis kai būtina.

Kalbant apie socialinę tarnybą, t. y. įvairias prievoles tiek valstiečiams, tiek bajorams, pateikiama įvairių pavyzdžių, kurie nurodo, kad XIV–XV a. išliko bendros prievolės pilims (1387 m. Jogailos, 1434 m. Žygimanto Kęstutaičio, 1447 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijos šias prievoles nusako „šabloniškai“), tačiau ne visiems valstiečiams teko vienodos prievolo-

lės, darbai ar mokesčiai. Štai įdomi autoriaus mintis ir atradimas dėl Trakų administravimo ir fiksavimo *kažkokiose knygoose* XV a. (galbūt net anksčiau?), o tai rodo buvus tvarkingą valstiečių padėties Trakuose reglamentavimą. Gaila, bet reikia konstatuoti, kad „reprezentatyvių duomenų, įgalinančių kalbėti konkrečiai apie tam tikros pilies Tikrojoje Lietuvoje sociumą, rasti sunku“ (p. 196). Tačiau istoriką gelbsti vėlesni šaltiniai, kurie dažniausiai nusako buvusią ir seniai nusistovėjusią valstiečių darbų pilies teritorijoje padėtį. Apie Žemaitiją autorius pasako tiek, kiek gali: „Juk XV a. pradžioje šios teritorijos gilumoje nebuvo likusios nė vienos pilies, taigi negali būti kalbos ir apie jų teritorines ar socialines struktūras“ (p. 198). Iš esmės galima tik spėti, kad čia buvo panaši socialinė sankloda kaip ir gretimose teritorijose, tačiau ne tiek ryški, kad būtų užfiksuota tiesiogiai.

Daugiau informacijos surinkta apie rusėniškų žemių pilis. Tai leidžia teigti, „jog pilys čia buvo ypatingos svarbos taškai, kuriuos „aptarnauti“ turėjo daugybė įvairių žmonių“ (p. 200). Didelę reikšmę čia turėjo Magdeburgo teisė, kuri fiksavo skirtingus subjektus, priklausiusius piliai. Įkeitimo atvejai leidžia nustatyti, kokie tarnybinkai įeina į pilies sociumą: keliočiai, duoklininkai, valkiniai ir t. t. Daugiau tokių pavyzdžių pateikiama iš pavienių šaltinių turinių, kuriuose ir atsispindi itin gausus, vis besikeičiantis pilies sociumas. Kituose pavyzdžiuose išskiriami XVI a. vidurio Voluinės, Podolės, Kijevo žemių ir Polocko pilių inventoriai, kuriuos Volungevičius trumpai aptaria ir išanalizuoja. Vertėtų sustoti prie Polocko atvejo, kur matyti kontrastingas susikirtimas tarp skirtingų jurisdikcijų – pilies, miesto, Katalikų ir Stačiatikių bažnyčių ir kt., tai galėtų rodyti per ilgą laiką nusistovėjusį reiškinių. Tačiau Polockas tuo stebinti nebaigia. Bendrą vaizdą papildo ne tik skirtingų jurisdikcijų koegzistavimas, bet ir itin marga pilies visuomenė.

Prižiūrėti pilis jų ankstyvajame raidos etape, žinoma, galėjo tik aukščiausio socialinio

sluoksniu viršūnė ir tik vėliau, skaldant pareigybes, tokios funkcijos buvo perduodamos į apačią. Kitaip nei kitose Europos šalyse, kur ryšys tarp pilies prižiūrėtojų ir pačios pilies buvo artimesnis (šioje vietoje istorikas akcentuoja šeimų vardus, kurie įgaudavo pilies pavadinimą), LDK negalima pamatyti tokio prisirišimo, tačiau būta kelių išimčių. Šaltiniuose pateikta medžiaga leidžia pamatyti, kad pirmoji socialinė grupė, kuri pasirodo ir užfiksuota, yra pati hierarchijos viršūnėlė – vietininkai, seniūnai, kaštelionai, o nuo XV a. antro ketvirčio pasirodo ir kitų asmenų. Tolesnę raidą nutraukė jau aptarta Tikrosios Lietuvos pilių transformacija į dvarus ir kai kurių virtimas į rezidencines pilis, tačiau tai netrukdo istorikui kalbėti apie jų pareigybinio ir tarnybinio aparato plėtojimąsi. Volungevičius išskiria pagrindinius pilies pareigūnus Tikrojoje Lietuvoje: pilininką, raktininką, paraktininką ir arklidininką, kurie visi yra buvę prie pagrindinių Tikrosios Lietuvos pilių (Vilniaus, Trakų, Kauno ir kt.). Pilininkai turėjo rūpintis bendra pilies priežiūra, jos statyba, aprūpinimu maisto atsargomis, be to, jie turėjo ir kitų funkcijų, tiek teisminių, tiek žemėtvarkos, apskritai jie užėmė hierarchiškai aukštesnę poziciją nei kiti minimi urėdai. Raktininkai buvo atsakingi už medaus ir vaško sandėliavimą bei, atrodo, jų surinkimą (paraktininkis iš esmės buvo savotiškas padėjėjas). Galiausiai arklidininkai prižiūrėdavo žirgininkus, kartais dalyvaudavo ir teismo bylose. Visa tai rodo Tikrojoje Lietuvoje egzistavus sudėtingą socialinę ir teritorinę struktūrą.

Tokia pati situacija su kai kuriomis išimtimis buvo ir rusėniškų žemių pilyse, kur žinomos tokios pačios pareigybės (jos kartais atsiranda, kartais dingsta iš šaltinių). Polocko pilies atvejis išskirtinis – čia pilininko urėdo nebuvo, o šias pareigas „perimdavo“ vietininkas. Jaučiamas ryškus skirtumas tarp regionų – grėsmė iš rytų lėmė, kad kai kurie tarnybininkai, kaip antai patrankininkai ar pilies sargyba, buvo minimi dažniau. Pilis kaip gynybinis

objektas labiau išryškinama nei Tikrojoje Lietuvoje, kur, kaip autorius dažnai pabrėžia, pilys tapo rezidencinio tipo, panėšėjo į dvarus, todėl išlaikė tik svarbiausius, „išgyventi“ reikalingus pareigūnus. Kiekvienas atskiras atvejis rodo, kiek dinamiška yra kiekvienos pilies „aplinka“ ir „vidus“. Tai ne trukdo susidaryti konkretnę bendrą vaizdą, bet greičiau atspindi skirtingų pilių savitumą, priklausantį nuo vietos specifikos.

Išskirtinio dėmesio vertas poskyris „Žmonės iš toli“, kuriame keliama itin įdomi problema – Viduramžių erdvės samprata. Šioje dalyje akcentuojamas žmonių judėjimas ir prievolių vykdymas piliai. Nuo seno esanti praktika prižiūrėti pilis puikiai atsispindi visą aptariamąjį laikotarpį, bet su kokiais skirtingais reiškiniais susiduriama? Pirmiausia, „į pilies darbus turėjo eiti įvairios priklausomybės valstiečiai ir šiai socialinei grupei priklausę tarnybiniai žmonės“ (p. 251). Antra, išryškėja du pagrindiniai poliai: valstybės branduolys (Tikroji Lietuva, Juodosios Rusios ir Palenkės žemės) ir rusėniškos žemės, kurios tapo valstybės pasienio teritorijomis. Darbo jėgos judėjimas iš branduolio į pasienį aiškintinas paprasčiausiais praktiniais sumetimais – vakarinių žemių darbo jėgos ir materialinių išteklių kiekybiškumas buvo ryškesnis, todėl parama iš ten buvo svarbi. Tai leidžia autoriui daryti išvadas apie bandymus pereiti ne tik prie regiono, bet ir prie valstybinio lygmens pilies darbų. Didžiausios apimties yra dalis „Valdžia ir galia: priklausomybė ir pavaldumas“. Juntas gana artimas valdovo ir pilies ryšys, ji reprezentavo jo valdžią. Šioje dalyje susipažįstama ne tik su konkrečiais LDK pavyzdžiais, bet ir su bendra europine Viduramžių valdovo samprata (remiantis Ernsto Kantorowicziaus tyrimais). Tai ne tik praturtina dėstymą, bet ir leidžia ieškoti panašumų ir skirtumų tarp regionų. Valdovas Viduramžiais įgavo simbolinius du kūnus, pilis irgi tampa ne tik pastatu, bet ir teisingumo (bei baismės) vieta, „kartu pilis buvo įgijusi sakralumo matme-

nį“, pilyje nusikalsti griežtai draudžiama, jos viduje turi būti saugu (tiek gynybinio aspektu, tiek teisiniu). Svarbi ir pilies pozicija valstybės mastu: „<...> kas valdo pilis ir miestus, tas valdo teritoriją“ (p. 273). Ir iš esmės pilis buvo žemiškos valdovo galios šaltinis, valstybė buvo jo tėvonija ir ją išlaikyti leido pilys.

Dinastinė politika visada buvo svarbi Viduramžiais, atsiranda prioritetas pasirūpinti savo artimiausiais šeimos nariais (broliais, sūnumis, žmonomis). Tai atlikti padėjo ir pilis – ji tapo savotiška „parama“, ją turint lengviau buvo perduoti galią ir kartu ji buvo savos dinastijos išlaikymo šaltinis. Tačiau Volungevičius pabrėžia, kad tokios „perduotos“ pilys neturėjo politinės reikšmės, o tik funkcionavo, kad patenkintų dinastijos vidinius poreikius.

Poskyryje „Kunigaikščiai“ Volungevičius išskiria tris skirtingas grupes: XIV–XV a. Gediminaičių kilmės, „pakraščiu“ ir XV–XVI a. kunigaikščiai. Kiekvieną grupę aptardamas atskirai, istorikas bando surasti jų santykio su pilimi skirtumus. Pirmajai grupei priklausę kunigaikščiai turėjo savitą savimonę, kad jie – suverenūs valdovai savo valdomose žemėse (nors ir buvo didžiojo kunigaikščio vasalai). Ryškiausi pavyzdžiai būtų Švitrigaila ir Simonas Lengvenis. Jie dalijosi tam tikromis valdovo regalijomis, kurios buvo perleistos jiems didžiojo kunigaikščio (monetų kalimas, teismo ir teisingumo vykdymas), o visa tai buvo galima vykdyti iš konkretaus centro, šiais atvejais tai ir buvo pilis, kuri leido kunigaikščiui jaustis šeimininku. Galbūt Švitrigailos atvejis yra išskirtinis. Nepasisekus išlaikyti didžiojo kunigaikščio sosto, jo ambicijos neužgeso, per kelis dešimtmečius sutelkta patirtis leido Švitrigailai išplėtoti savo dvarą Voluinėje, jam valdant Kremeneco (kur kažkada kalėjo) ir Lucko pilis. Kita grupė nedaug skyrėsi nuo pirmosios, visai kitoks buvo monarcho ir kunigaikščių santykis. Dauguma jų buvo skilusios Kijevo Rusios kunigaikštysčių „valdovai“, kurie su savo valdomomis teritorijomis prisiekdavo valdovui

(savotiškas senjoro ir vasalo susitarimas). Jų valdžia savo teritorijose varijavo, nes priklausė nuo pačių kunigaikščių asmeninių savybių, pavyzdžiui, Vorotinskiai netrukdomai vykdė žemėvaldos dalijimo politiką. LDK bandė ir, Volungevičiaus nuomone, jai pavyko pasodinti savus žmones į tų kunigaikštysčių sostus. Su tuo atėjo ir kokybiškas vietos valdžios supratimo kitimas – valdžią gaudavo jau iš paties valdovo, o ne iš Dievo, taip apribojant jų tolesnes pretenzijas. Trečioji grupė – daug platesnė. Istorikas išskiria Ostrogiškius, Sanguškas, Žaslavskius, Čartoriskius ir kt. gimines, kurios iš esmės pasižymėjo panašia žemėvaldos politika. Visų jų siekis buvo sutelkti kuo daugiau žemės valdų aplink savąją tėvoniją, kurią reprezentavo centrinė pilis. Ostrogiškių ir kt. Voluinėje susitelkusių kunigaikščių pavyzdžiai puikiai atskleidžia ryšį tarp giminės ir pilies – perimant jos pavadinimą kaip pavardę (Ostrogas – Ostrogiškiai, Sluckas – Olelkaičiai-Slucskiai, Alšėnai – Alšėniškiai-Dubrovickiai ir kt.).

Diduomenė, panašiai kaip kunigaikščiai, siekė sutelkti vienoje vietoje savo valdomą žemę – aplink branduolį, kuris dažniausiai atsiranda toje vietoje, kur valdovo leista statyti pilį, o ši ir tampa centru. Tuos leidimus (privilegijas), žinoma, didikai turėjo gauti savo iniciatyva, jos nebuvo tiesiogiai nuleidžiamos valdovo noru. Istorikas pabrėžia kontrastą tarp didikų ir kunigaikščių, kad pastarųjų giminių vardai yra glaudžiai susiję su jų tėvovine valda bei pilimi, o didikų giminės vardai jau buvo susiformavę prieš jiems gaunant leidimus statyti pilis.

Paskutinė knygos dalis („Materialinis vaizdas: medžiaga ir forma“), kaip išduoda pavadinimas, skirta pilies materialiniam vaizdai nusakyti. Per daug neišsiplečiant akcentuoti keli svarbiausi dalykai. Pirmiausia, LDK dominavo medinės pilys, jas buvo galima greitai pastatyti, o medžiagos tam – pakankamai. Tai taip pat buvo sąlygota mūro technologijos sudėtingumo ir neprieinamumo (p. 400), kaip

teigia Volungevičius. Galbūt reikėtų pridėti, kad ir Vokiečių ordino agresija iš vakarų ne-leido „įsijausti“, ir medinės pilys buvo greitas sprendimo būdas sustabdyti priešą. Mūrinės pilys, pasak autoriaus, daugiausia buvo sutelktos valstybės branduolyje – Tikrojoje Lietuvoje, o rusėniškose teritorijose jų pasitaikydavo viena kita.

Apžvelgus šią knygą, galima pasakyti kelis dalykus. Tai ne tik plataus masto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilių ir Viduramžių visuomenės, kuri jas supo, tyrimas, bet ir darbas, atskleidžiantis istorikų cecho subtilybes ir sunkumus, su kuriais susiduriama nagrinėjant praeitį. Volungevičius gana dažnai primena klystkelius, kuriais nukrypsta istorikai, interpretuodami ar rekonstruodami praeitį. Ar tai būtų šaltinių terminijos kiek klaidingas interpretavimas ir jos suvokimas, ar vienų ir kitų reiškinių neadekvatus pritaikymas Lietuvos istorijai. Šie spąstai tyko nuolatos ir neretai į juos papuolama. Autorius nebijo sukritikuoti istorikų, kurie *tiesiogiai* priima šaltinių terminiją,

neatsižvelgdami į tai, kad tuos terminus atnešę kitų tradicijų autoriai, bandydami įvardyti šiek tiek atpažįstamus reiškinius ir jiems pritaikyti savo žodyną. Neretai pasitaikanti replika apie šaltinių stoką ar lietuviškos istoriografijos trūkumą verčia susimąstyti, su kokiais sunkumais turėjo susidurti autorius, tyrinėdamas šią plačią temą. Į pagalbą visada ateidavo europinė istoriografija, dažniausiai vokiškoji. Jų įvaldymas puikiai matomas tekste, tačiau teorine prieiga aklaai nepasikliaujama, greičiau, preciziškai naudojantis ja kaip įrankiu, keliami klausimai, kurie būtų adekvatūs LDK istorijos kontekste. Į daugumą jų pavyko atsakyti, kiti liko atviri – taip ir turi būti. Pirminiai šaltiniai puikiai išnaudoti, jie pateikiami originalo kalba ir yra jų vertimai, o tai leidžia geriau susipažinti su medžiaga ir tema. Tai tikrai vertinga knyga ne tik Viduramžių tyrėjams, bet ir istorijos mėgėjams. Galiausiai lietuviškoje istoriografijoje yra monografija, kurioje pilis suvokiama ne tik kaip architektūros statinys, bet ir virš materialaus būvio esantis simbolis bei reiškinys.

Antanas Petrilionis